

מסכת שקלים

הארמית הירושלמית -
הארמית הארץ ישראלית³⁵⁵

הקדמה

התלמוד הירושלמי מצוי תחת יד הראשונים בקביעות, מפני העניות ומפני שאר סיבות³⁶¹. רש"י בסוטה מ"ט ע"ב ד"ה "לשון סורסי" - מסביר שלשון זו (סורסי) היא קרובה ללשון הארמי ומגלה דעתו שהיא לשון גמרת ירושלמי. ובתוס' ב"ק דף פ"ג ע"א ד"ה "לשון סורסי" (וכן בב"ב דף צ' ע"ב ד"ה "לסוריא") איתא על מה שאמר רבי בא"י לשון סורסי למה וכו' וא"ר יוסי בבל לשון ארמי למה וכו' "נראה דלשון סורסי הוא לשון ארמי ... והוא דנקט הכא בארץ ישראל לשון סורסי ובבבל נקט לשון ארמי אוריית לפי שמעט משתנה כעין לשון לעז שמדברים אותו לשון צח במדינה אחת יותר מבאחרת ... ונ"ל לשון שדיבר לבן הוא לשון סורסי ועל שם סוריא נקרא סורסי דסוריא היא ארם נהרים וארם צובה שכבש דוד ועל שם שקרובה לארץ ישראל אין לשון ארמי שלה צח כל כך. עכ"ל. נמצאנו למדים מדברי התוספות שלשון סורסי הוא סוג של ארמית ושאינו צח כל-כך.

אומרת המשנה בתחילת מסכת בבא-קמא "וכשהזיק חב המזיק לשלם תשלומי נזק במיטב הארץ". והגמרא בדף ו' ע"ב שואלת: "חב המזיק?! חייב המזיק מבעיה ליה?" ומתרצת "אמר רבי יהודה אמר רב, האי תנא ירושלמי הוא דתני לשנא קלילא". והגרי"ב מפנה לפרש"י במסכת שבת קג: ד"ה "קלי קלי" - מעט מעט כלומר זנחת. וכוונתו שלשון התנא הירושלמי היא לומר מעט דברים ע"י קיצורם בהשמטת מילים כמו "את" או אותיות כמו יוד של "חייב", וגם כאן התנא קיצר ואמר "חב" במקום חייב, וזו דעת הרש"ש, או שקיצר והשמיט את המילה "את" ולא אמר "חב את", כפירוש הגר"א.

כיוצ"ב מצאנו במשנה בגיטין דף פ"ז ע"ב "וכן היו נקיי הדעת שבירושלים עושים". פרש"י שלקונן קלרה ל"ה היו חותמין (פב"פ) עד ל"ה פלוני בן פלוני (ולא עד).

ויש עוד לשונות קצרים במשנה כמו במכות כ"ב - "אמדוהו לקבל ארבעים ולוקה מקצת ואמדו שאין יכול לקבל ארבעים - פטור" ש"ולוקה מקצת" הוא במקום "אם לקה מקצת". ואפשר אולי לייחס גם לשונות קצרים כאלו לתנא ירושלמי³⁶².

בגלות בבל דברו עם ישראל בארמית³⁵⁶ שהיא השפה שהייתה מדוברת שם, ולא דברו בלשון הקודש. ומסביר החתם-סופר בהגהותיו על השו"ע או"ח סימן פ"ה, ונראה לי דמשום הכי הנהיגו אבותינו את בניהם מבלי לספר בלשון-הקודש, ונשכח מאתנו לגמרי בעוה"ר משום שגלו לבבל שהייתה מלאה גילולים. עכ"ל. פירוש משום קדושת לשון הקודש, לא רצו לדבר בה, מפני טומאת הגילולים שהיו בבבל.

בימי בית שני היתה נהוגה גם בארץ-ישראל השפה הארמית, ומסביר הרב יעקב קמנצקי בספרו אמת ליעקב עה"ת³⁵⁷ טעם לדבר שלא חזרו לדבר בלשון הקודש, משום שידעו שגאולה זו של בניין בית שני היתה זמנית, וכדי לזכור שלא נגאלו באופן מושלם לכן גם השאירו את לשונם כלשון הגלות - הלשון הארמית, ולא חזרו לדבר בלשון הקודש מה שהיה מראה כאילו נגאלו באופן מושלם.³⁵⁸ מ"מ את המשנה כתבו בלשון הקודש, אבל התלמוד שנכתב בלשון המדינה, נכתב בבבל בארמית הבלבית והתלמוד הירושלמי - תלמוד ארץ ישראל - בארמית הארץ-ישראלית.

הלשון הא"י מתאפיינת בעיקר בלשון קצרה

הארמית הארץ-ישראלית המכונה גם הארמית הירושלמית שונה מעט מן הארמית הבלבית המוכרת לנו יותר, בגלל הדגש שאנו שמים על התלמוד הבלבלי. אחת הסיבות שאנו מדגישים יותר את הלימוד בתלמוד הבלבלי היא משום "שלא אורחיה דירושלמי להאריך בפלפולא שלא אליבא דהלכתא"³⁵⁹, וזאת לפי שחכמי א"י היו נהירים להם טעמי המשנה יותר³⁶⁰. התלמוד הבלבלי לעומת זאת מאריך יותר ומפלפל יותר. ועוד שלא היה

³⁵⁵ פורסם באור תורה סיון תשס"ו סימן צ"ו לרפואת רעות בת ענת.

³⁵⁶ עיין במאמר על פרשת פקודי על הלשון הארמית.
³⁵⁷ על הפסוק "החדש הזה לכם ראש חדשים" (שמות יב,ב).

³⁵⁸ ומסביר על פי זה מדוע העלו עמם מבבל גם את שמות החודשים (תשרי, חשוון וכו'), ומדוע נתנבא יחזקאל הנביא על בית שלישי לפני שנתנבא חגי הנביא על בית שני, ועוד, ע"ש ותרו"צ.

³⁵⁹ תקלין חדתין - מתלמידי הגר"א, מסכת שקלים דף ז' - יח. ד"ה מ"ד מזרח ומערב ניחא.

³⁶⁰ חידושי הריטב"א יומא ז'. וע"ע יוסף דעת מ"ק דף יוד ע"א.

³⁶¹ חזו"א או"ח י"ג,א. וע"ע בשו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן תחילת סימן צ"ו וז"ל "כבר ידעת שרבו השבושים בנוסחאות שבירושלמי (ע"ע שו"ת חוות יאיר סימן כ"ג על ריבוי הגרסאות בירושלמי). והסבה הגדולה למעוט השגחת הלומדים בו. ואין עומדין עליו רק אחד בדור", וע"ע במאור ישראל מו"ק דף יוד ע"א.

³⁶² מ"מ ק"ק הרי כל המשניות נכתבו בארץ ישראל. ואולי יש חילוק בין ירושלים לשאר א"י או שהמשניות רובם היה מקורם מדורות קודמים (כמו

מאמרים על דקדוק לשון הקודש עם דוגמאות מפרשת השבוע (טיוטה)
מסכת שקלים

ואילו בתלמוד הירושלמי הוא להיפך.
לדוגמא:

- "א"ר אבין בשם רבנן זדמן וכו" (סוף ה:) – אמר רבי אבין בשם חכמי בבלי.
- "עד דאנא תמן" (שם ו:) – כשהייתי בבבל.

יש שבשתי הלשונות משתמשים במילים אחרות:

- בארמית של א"י "תמן" – ובארמית בבליית "התם" – שם.
- "אף" או "אוף" – גם.
- "היך עבידא" או "היאך עבידא" – הכי דמי (תקלין חדותין שקלים ה:), קרבן העדה ו:).
- "לפום כן" (ז:) – כמו לפיכך (קרבן העדה).
- "הדא אמרא" – זאת אומרת (קרבן העדה ח:).
- "חמה" – תזה - ראה.
- "קופד" – בשרא – בשר.

אותם האותיות המתחלפות בין הלשון הארמית ללשון הקודש תקפים גם עבור הארמית הירושלמית. לדוגמא:

- נון ומם – "אין תמצי מימר" – אם תרצה לומר.
- תיו ושין – "מתניתא בתקלין חדותין" (דף ה:) – המשנה בשקלים חדשים.

גם בתלמוד הבבלי נמצא לפעמים שמצטטים מחכמי א"י כלשונם בלשון הארמית הארץ-ישראלית כגון במסכת סוכה דף מ"ד ע"ב שאמר ר' אליעזר בר צדוק³⁶³ לתלמידיו "כדו הויתי דיירי בארעא הדא ארבעין שנין, ולא חמיתי בר אינש מהלך בארחן דתקנן כדן".

לסיים

ונסיים במעשה הממחיש את ההבדל בין שני הלשונות המובא במסכת נדרים דף ס"ו ע"ב, שכן בבבלי עלה לארץ-ישראל, נשא אשה (מבנות ארץ-ישראל), אמר לה בשלי לי "תרי טלפוחי" (פירוש שתי עדשים, שכן בבבלי היה לשונם על המיעוט לומר "תרי" ולא בא"י ומכיוון שלא הבינה את כוונתו), בישלה לו שתי עדשים (ממש כפשוטו), כעס עליה. למחרת אמר לה: בשלי לי גריוא (מידה קטנה, לפי לשון מדינתו - בבבלי) בשלה לו

גם לשונם של אמוראי א"י היתה קצרה כפי שאנו מוצאים בגמרא הירושלמית. הדוגמאות שנביא יהיו מן הגמרא הירושלמית על מסכת שקלים.

דוגמאות לקצור לשון בתלמוד הירושלמי

האות אלף מושמטת לעתים קרובות.
לדוגמא:

- "ומר ר' שמואל" (שקלים ב:) – אמר ר' שמואל.
- "וחרגא אמר" (שם ג:) – ואחרגא אמר – ואחר (תנא אחר) אמר.
- "על דא עליל רב בא בר אבא" (דף ו:) – אומר התקלין חדותין מתלמידי הגר"א, דאיהו אבא בר אבא כדאמרינן בברכות (דף יח:). וכן מפרש קרבן העדה – הקשה לי אבוה דשמואל (שהוא אחד התנאים) דאיהו אבא בר אבא.
- "לית נן אמריין" (שם סוף ד:) – לית אנן אמריין – איננו אומרים.
- "לא צורכה דלא" – לא צורכה דא אלא (דף יט.) – עיין ברש"י (שם).
- "ברנש" (דף כ:) – בן אנש – אדם אחד.
- "דנא אמר" (שם) – דאנא אמר – שאני אומר.

גם אותיות אחרות מושמטות לעתים.
לדוגמא:

- "פתר לה עולה" (שם ד:) – פתר לה בעולה.
- "צריך מימר" (שם) – צריך למימר.
- "היו הכל מליזין עליו" (שקלים טו.) – מלעיזין. ומפרש התקלין חדותין לשון לעז.
- "ר' לזר" – רבי אליעזר.

המילה "אמר" מושמטת הרבה פעמים.
לדוגמא:

- "רבי טבי רבי יאשיה, בשם כהנא, נאמר כן חדש וכו" (שם ב:) – אמר רבי טבי, אמר רבי יאשיה בשם (רבי) כהנא וכו'.

גם יש שהמילים בשתי הלשונות שאינם בעלי אותה משמעות. לדוגמא:

- "ר' חזקיה א"ר סימון שאל מעתה" (שקלים ד:) ופירושו אמר מעתה, ואין כאן לשון שאלה. כיוצא ב שם בדף ג.

בגלל השינוי במקום הגאוגרפי, כשהתלמוד הבבלי מדבר על "התם" (שם) כוונתו על ארץ-ישראל ו"הכא" (כאן) מדבר על בבלי.

משנת איזהו מקומן שלשונם לא היה קצר כמו בדורות מאוחרים יותר.

³⁶³ ר' אליעזר בר צדוק היה תנא בזמן החורבן וראה את בתו של נקדימון בן-גוריון מלקטת שעורים מבין טלפי סוסים בעכו (כתובות ס"ז ע"א). וע"ע רש"י סוכה מ"ד ע"א ד"ה "ברבי אלעזר בר צדוק". הוא היה בנו של ר' צדוק שצא ארבעים שנה כדי שלא תחרב ירושלים.

מאמרים על דקדוק לשון הקודש עם דוגמאות מפרשת השבוע (טיוטא)
מסכת שקלים

גריוא (מידה גדולה, בא"י). אמר לה לכי
והביאי לי שני בוציני (קישואים, בלשון בבל),
הלכה והביאה לו שני נרות של שמן (כן הוא
בוציני בלשון א"י). אמר לה לכי ושברי אותם
על רישא דבבא (ראש הפתח, בלשון בבל,
ובלשון א"י כנראה השתמשו במילה דלת או
דשא, ומכיוון שלא הבינה) הלכה ושברה
אותם על ראשו של התנא בבא בן-בוטא
(משום שישב בבא בן-בוטא בקרוב בפני
הפתח חשבה כך).³⁶⁴

³⁶⁴ תרגום הגמרא שם ע"פ המהרש"א.

